

alkalmazni, mert annak segítségével jóval gyorsabban és egyszerűbben lehetne visszakeresni a hivatkozott műveket.

Az *Államférfiak* összességében egy jól felépített, olvasmányosan megírt, érdekes és alapos történeti munka, amelyet nem csak történészek forgathatnak haszonnal. Talleyrand és Fouché történetének végigkövetése során ugyanis általánosabb és aktuálisnak is mondható kérdések is felmerülhetnek az olvasóban. Mit jelent a politikában az erkölcs és az árulás? Vajon egy politikus a rendszernek, egy személynek vagy az országának tartozik-e hűséggel? Életutak vagy több évtizedes pályafutások értékelésekor mennyit nyomjon a latban egy konkrét dicső, vagy dicstelen cselekedet? A könyv Talleyrand és Fouché részletes, a hibákat/bűnöket nem mentegető életrajzával, a személyüket övező mítoszok háttérének bemutatásával, egyes legendák lerombolásával egyrészt megadja a lehetőséget az olvasónak, hogy önálló véleményt formáljon róluk, másrészt igazolja, hogy a főszereplők valóban azok voltak, ami a könyv címében szerepel: államférfiak.

Vajnági Márta

Ormos István

EGY ÉLETÚT ÁLLOMÁSAI

Kmoskó Mihály 1876–1931.

METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Bp. 2017. 508 oldal

Az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése, az első világháborút követő forradalmak, majd a trianoni békediktátum, s az azt követő konszolidáció alapjaiban rendítette meg a monarchiabeli értelmiségiek életkilátásait. Az átfogó struktúra radikális átalakulása olyan következményekkel járt, amely arra kényszerítette őket, hogy újrafogalmazzák identitásukat, s a Monarchia romjain kialakult nemzetállamok állampolgáraként válasszanak maguknak új életstratégiát. Ormos István munkája ebben az összefüggésben mutatja be a szlovák családban született, magát magyarnak valló katolikus pap életének jelentősebb mozzanatait és fordulópontjait. Nem teljes életrajz, hanem a nagy struktúra összeomlására reagáló, különféle kötődéseitől vezetett értelmiségi elbizonytalanodásának, sokszor ad hoc jellegű döntéseinek és kapkodásának olyan összefoglalása, amely mindezeket a társadalom általános útkeresésének a háttérével mutatja be.

A megjelent kötet két külön munkát tartalmaz: Ormos István monográfiáját Kmoskó Mihályról (7–250.) és Kmoskó Mihály *Jelentését* az 1916-ban tett hivatalos szíriai útrajról (253–329.). Az összesen 1460 lábjegyzet mellett az exkurzusok (valójában mini-tanulmányok, 331–371.), a bibliográfia (373–418.), a képek és térképek (100 illusztráció és 5 térkép a forrásokkal, 419–480.), valamint a névmutató (481–508.) segíti az olvasót az első világháború környéki lépésváltás egyes kérdéseinek megismerésében. Az alábbi ismertetésben külön mutatom be a Kmoskó monográfia, illetve a *Jelentés* néhány jelentősebbnek tekintett részét.

Kmoskó Mihály, a budapesti egyetem professzora, az MTA levelező tagja, aki tökéletesen megtalálta helyét és jól beilleszkedett az első világháború előtti Magyarország intézményrendszerébe. A világháború végét kísérő események következtében azonban teljesen elbizonytalanodott (Ormos szóhasználatában: megzavarodott) és elveszítette a talajt a lába alól. A csehszlovák állam megszületésével átállt az új állam oldalára, s a röviddel ezelőtt

Bratislavának átnevezett Pozsonyba utazott, hogy az újonnan alakuló állam felsőoktatásában szerepet vállaljon. Reményei azonban meghiúsultak, és csalódottan tért vissza Budapestre, ahol egyébként a tudományegyetem Hittudományi Karának hivatalban lévő dékánja volt. Előzetesen be nem jelentett távozása és visszatérése évekig tartó fegyelmi vizsgálat tárgya lett, hiszen valójában a hazaárulás egy formájáról volt szó (183.). Másfelől ezzel világossá vált előtte, hogy visszatéréssel lezárta azt a lehetőséget is, hogy a csehszlovák tudományos élet felelős képviselője legyen. Ormos a fellelhető dokumentumok elemzésével, a párhuzamosan folyó egyéb „hűség”-vizsgálatok és a politikai fejlemények tükrében mutatja be, hogy a személye körüli „nemzethűség elleni vétkezésre” vonatkozó vizsgálat mennyire megviselte, mennyire elbizonytalanította Kmoskót.

Magyarország az első világháború után vált egyik napról a másikra magyar nemzetállammá, amelyben immár elveszítve a „legnagyobb kisebbség” pozícióját, a magyarok lettek az államalkotó nemzet valódi többségi képviselői. A rendelkezésre álló anyagokra támaszkodva Ormos megállapítja, hogy Kmoskó emiatt is úgy érezte, hogy szlovákként oka van a félelemre. Feltámadó, lázas közéleti és politikai tevékenysége részben őszinte meggyőződésből fakadt, de a magyar haza iránti elkötelezettségét is bizonyítani kívánta. S mindez alkalmas volt arra is, hogy ballépését jóvátegye.

Az eredetileg sémi filológusként ismert Ormos István mértéktartással viszonyul kutatása tárgyához, aki egykori tanszékvezető elődje volt, s akinek életével és működésével több előadásban már korábban is foglalkozott. Módszere az egyik előző kiváló munkájában (Max Herz Pasha 1856–1919. His life and career. Kairó 2009. 282., 284.) kipróbált, széles forrásanyagon nyugvó filológiai vagy inkább mikrofilológiai megközelítésen alapszik, amelynek segítségével az elmondásra választott események egyfajta kontingens rendjét fogalmazza meg. Ez a kutatási program látványosan érvényesül Kmoskó élénk politikai tevékenységének tárgyalása során, amely a szlovák emigráció háttérében teljesedett ki, és célja a független Szlovákia megteremtése volt. A szlovák állam létrehozására irányuló, kezdetben nemzetközi támogatást is élvező törekvések, vezető személyiségek (például Jehlicska Ferenc) és események bemutatása a gazdag filológiai alapot követően szinte eleven mozgásukban ragadja meg a hétköznapi történeteket, és hosszú (rövid!) olvasással töltött éjszakát biztosít az olvasónak. De ugyanez a türelmes aprómunka hitelesíti a Kmoskó anyanyelvével kapcsolatos kérdésfelvetést is.

Kmoskó az őszösvetség tanára volt a katolikus hittudományi karon, s ekkor élesen szembesült az úgynevezett „modernizmus” kérdéskörével. Az egyházon belül súlyos problémaként jelentkezett, hogy egyes modern természettudományos felfedezéseket, illetőleg a Biblia szövegének újabb keletű, történeti-kritikai elemzése során nyert eredményeket beépítsék az egyház tanításába. Nyilvánvaló, hogy az ebből keletkezett súrlódások is hozzájárulhattak ahhoz a meglepő körülményhez, hogy Kmoskó, miután egymást követően két professzúrárt is betöltött, elhagyta a hittudományi kart, és a bölcsészettudományi karon lett a sémi filológia tanára. Ugyancsak ezzel függ össze, hogy kutatási területet váltott. Tudós kutatóként eredetileg a keresztény szír irodalommal foglalkozott – eredményeit az európai tudományosság napjainkig számon tartja (ő állapította meg például a Vatikáni Könyvtár egyik dokumentuma alapján, hogy Ps.-Methodius apokalipszisét eredetileg szír nyelven fogalmazták meg), de az első világháború után a korai magyar történelem (az úgynevezett „magyar őstörténet”) keleti forrásai kutatásának szentelte magát.

Kmoskó helyzetét árnyalja, hogy egy időben – mintegy 6 éven át – intenzív antiszemita működést fejtett ki. Különösen ismert a *numerus clausus* törvény létrejöttében játszott szerepe. Ormos részletesen elemzi megnyilatkozásait az egyetemekre bocsátandó diákság számának korlátozásával kapcsolatos tanácskozáson. A történelmi helyzet vetette fel a *numerus clausus* [= zárt szám] gondolatát abban az értelemben, hogy az egyetemi tanulmányokat megkezdő diákok számát valamilyen okból korlátozni kell. Hogy ne iratkozhasson be

bárki az egyetemre pusztán az érettségi bizonyítvány birtokában, ahogy egyébként az akkor érvényben lévő, 1883-ban hozott törvény alapján megethette volna. Ez a törvény ugyanis az érettségi bizonyítvány megléte esetén mindenkinek biztosította az egyetemre való *szabad beiratkozás* jogát Magyarországon (202.). Ormos felhívja a figyelmet arra, hogy a *numerus clausus* kifejezés eredeti és Magyarországon kialakult értelmezése alapvetően különbözik egymástól. Eredetileg kizárólag a *korlátozás* jelentésében használatos, ahogy ma is él, például a mai Németországban az orvosképzés területén. „Az magyar sajátosság – írja –, hogy ez a szókapcsolat később kizárólag a *zsidó* hallgatók számának korlátozásának megjelölésére vált használatossá.” (202. 744. jegyz)

A korlátozásra vonatkozó törvényalkotás dokumentumai szerint a kiválasztás szempontjai okozták a legnagyobb zavart. Ezek között szóba jöttek a *vallás, a nemzetiség, faj, előmenetel és erkölcs*, vagy ezek különféle kombinációja. Kmoskó kiegészítő javaslatával támogatta az egyetemi tervezetet, s ennek egyik lényegileg új pontja, hogy a majdan bevezetésre kerülő korlátozásokon *belül* ama szempontot is érvényesítendőnek tartja, hogy zsidók csak az ország teljes lakosságán belüli számarányban nyerhessenek felvételt (203–204.). Mindenesetre Ormos szerint megállapítható „hogy hivatalos szinten legelőször Kmoskó vetette föl javaslatként a zsidó hallgatók számának korlátozását, ami végül is a *numerus clausus* törvény lényege lett” (205.).

További izgalmas aspektusa Kmoskó életének, hogy az alapvetően hagyományos nevelésben részesült katolikus pap egyre nagyobb érdeklődéssel fordult az országot sújtó társadalmi feszültségek felé, s olyan véleményeket fogalmazott meg azok okairól, s a jövő kilátásairól, amelyek az ő társadalmi rétegében felettébb szokatlanok voltak azokban az időkben.

A kezünkben tartott kötet első része tehát ennek a szeszélyes sorsú embernek az életét tárgyalja újonnan feltárt dokumentumokra támaszkodva, amelyek egyébként nagy számban lehetnek föl különböző levéltárakban. A számtalan részadat érdekessé teszi az egész művet, sok-sok információval világítja meg a kor társadalmi életének legkülönfélébb aspektusát, különös tekintettel az első világháború végét övező, majd azt követő viszonyokra, a nemzetiségi kérdésre, a nemzeti érzés alakulására az egykori nemzetiségek között, miután a békebeli Monarchia „befogadó” hangulatának ezt követően egycsapásra vége lett.

A kiadvány másik része Kmoskó Mihály beszámolója 1916-ban tett hivatalos szíriai útjáról. Ez a magyar egyházpolitika, illetőleg az osztrák–magyar külpolitika olyan fejezetét érinti az első világháború kapcsán, amely szinte teljességgel ismeretlen a magyar történetírás előtt, s az osztrák történetírás is alig tud róla. Arról van szó, hogy ennek során német kezdeményezésre német–osztrák–magyar próbálkozások történtek arra, hogy a hadbalépést követően az Oszmán Birodalom által a területéről kiutasított antant-alattvaló (francia és olasz) katolikus papokat, szerzeteseket és apácákat, akik jelentős mértékben iskolákat működtettek, saját egyházi emberekkel helyettesítsék a Központi Hatalmak. Ezzel részben az egyházi misszió folytatását szándékozták garantálni, részben pedig már a háború utáni helyzetre tekintve próbáltak gazdasági és politikai befolyást biztosítani maguknak az Oszmán Birodalomban. Intenzív szervező munka kezdődött, majd első lépésként a korábbról már helyi tapasztalatokkal bíró Kmoskó Mihályt küldték ki a helyszínre, hogy tájékozódjon, s mérje föl a tényleges helyzetet.

Kmoskó hat hónapot töltött a Közel-Keleten, és részletes beszámolóban foglalta össze a tapasztalatait. Ez a munka a modern arab történeti tanulmányok szempontjából is figyelemre méltó. A szerző rendszerezi az utazása során begyűjtött, vagy aktuális forrásokból származó ismereteket, adatokat és tényeket közöl, s az azokkal kapcsolatos értékeléseit is papírra veti. Fejezetei: I. Szíria jelen belpolitikai állapota, alfejezetei: arab kérdés, zsidókérdés, kereszténykérdés. II. A katolikus missziók állapota Szíriában. (Alfejezetei: Jeruzsálemi Pátriárkátus, Bejrúti Apostoli Delegatúra, Latin intézmények.) III. Mik a mi tennivalóink a keleti missziók terén?

Szubjektívizmustól nem mentes összefoglaló, de ettől válik élővé, izgalmas beszámolóvá, amelyben az Oszmán Birodalom utolsó évtizedének, a hadban álló birodalom belső

viszonyainak, világháborús szerepének egyfajta tükrét pillanthatjuk meg. Félelmetes, ha arra gondolunk, hogy a lakosság számarányát tekintve az összes hadviselő fél közül az Oszmán Birodalomnak ez a területe (Szíria, Jordánia, Libanon és Palesztina/Izrael) szenvedte el a legnagyobb megpróbáltatásokat és veszteségeket az első világháború során – az egész világon –, és a történelmi érdeklődés mégis csak legújabban fordult e kor felé. Ismert ugyan, hogy a későbbi fejlemények okán az arab és közel-keleti történetírás mindezekig általában véve a két világháború közötti, majd a második utáni helyzettel foglalkozott elsősorban, s az első helyi lefolyását – eltekintve az „arab felkelés” epizódjától – nem méltatta kellő figyelemre. Haszonnal forgatható jelentés, amiben a szerző így foglalja össze az ifjútörök mozgalom szíriai kudarcát: „A parlamenti rendszer nem vált be. Az araboknak fogalmuk sem volt arról, mi a *hurrija*, az alkotmányos szabadság, és mi a *hukúmat an-nijába*, a népképviseleti kormány, amelyről a gomba mód keletkező újságok annyit szavaltak” (259.). Másutt történeti kontextusba helyezi a törökellenes szíriai arab (egységesen muszlim és keresztény) nemzeti gondolat születését és történeteket, epizódokat villant fel, amelyek mind életszerűbben elevenednek meg a tolla alatt. Kmoskó beszámolója roppant érdekes dokumentum, amely fényt vet Magyarország első világháború alatti történelmének egy szinte teljesen ismeretlen aspektusára, amely ugyanakkor szervesen illeszkedik jelentős korabeli, Keletrre tekintő szellemi, gazdasági és politikai törekvésekbe (például „turanizmus”). Fontos forrás, aminek feldolgozására mihamarabb szüksége lehet a közel-keleti történeti kutatásnak.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Ormos István munkája a nagy átfogó struktúrák összeomlását megtapasztaló értelmiségi hol optimista, hol kétségbeesett válságmegoldó stratégiáit tárta fel Kmoskó Mihály élete fordulópontjainak vizsgálata során. A struktúra és az egyéniség egymást feltételező kölcsönhatását gazdag forrásanyagra támaszkodva tette izgalmas, a szempontokat kritikusan váltogató, történelmi tapasztalatként átélhető élménnyé.

Első látásra talán szűk területre korlátozódik a kiadvány, de a látszat most is mintha csalna: hatalmas adatgazdagsága okán haszonnal forgathatják mindazok, akiket érdekel az 1900 és 1930 közötti korszak turbulens magyar történelme.

Tüske László

Ujváry Gábor

KULTURÁLIS HÍDFŐÁLLÁSOK

A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében I–II.

(Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai 6., 7.)

Ráció, Bp. 2013., 2017. 303 oldal, illetve 359 oldal

Ujváry Gábor a magyar kulturális külpolitika két világháború közötti történetét több mint két évtizede kutatja. A témában számos tanulmánya, több önálló kötete jelent meg. Most arra vállalkozott, hogy átfogó feldolgozását adja választott kutatási témájának. Célja, hogy a magyar kulturális külpolitika alapját jelentő külföldi magyar intézetek, illetve a külföldi egyetemeken magyar tanszékeinek és lektorátusainak a dualizmus korától a második világháborúig való történetét összefoglalja, vázlatos kitekintést nyújtva napjainkig. A vállalkozás súlypontját a két Történeti Intézet (Bécs 1920/1921, Róma 1895), a Collegium Hungaricumok (Bécs 1924, Berlin 1924, Róma 1927), illetve a berlini tudományegyetem Magyar Intézetének